

כשמנהיג שוגה

בשיחותינו לפרשיות השבוע השנה, המתמקדות בנושא המנהיגות, כבר ראינו פעמים רבות: מנהיגים שוגים. זה בלתי נמנע. פרשת ויקרא מניחה זאת כנתון. היא כבר שואלת כיצד מגיב המנהיג לשגיאה שעשה.

התורה אומרת זאת בדרך מעודנת. פרשתנו עוסקת, בין השאר, בקורבנות שאנשים מביאים אחרי שחטאו; אחרי שנפלה מלפניהם, כלשון התורה, "שגגה". (ויקרא ד, א-לה). שגגה היא מעשה שעשיתם בלי לדעת שהוא אסור – כי שכחתם שאסור, או לא ידעתם את החוק, או לא הייתם מודעים לעובדות מסוימות הקשורות למעשה. למשל, טלטלתם חפץ ברשות הרבים בשבת, אולי מפני שלא ידעתם שאסור לעשות זאת, ואולי כי שכחתם שהוא נמצא בכיסכם, ואולי משום ששכחתם ששבת היום.

התורה קובעת ארבעה קורבנות חטאת שונים, על פי זהותו של החוטא. הראשון הוא הכוהן הגדול, השני "כָּל עַדְתִּי שְׂרָאֵל" (חז"ל פירושו שהכוונה לסנהדרין הגדולה, בית הדין העליון), השלישי הוא המנהיג, ה"נָּשִׂיא", והרביעי הוא אדם רגיל, "נַפֶּשׁ אִחָת".

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

בשלושה מארבעת המקרים, התורה פותחת את הנחיותיה במילה "אם": אם אדם כזה וכזה חוטא. ייתכן שהכוהן הגדול, סנהדרין הגדולה או אדם מן השורה ישגו. רק במקרה אחד אין התורה נוקטת לשון היתכנות, אלא לשון ודאות. מקרהו של הנשיא. מנהיגים שוגים. שגיאה היא בלתי-נמנעת אצל מנהיג. היא הסיכון המקצועי שלו. "אֲשֶׁר נָשִׂיא יַחֲטָא", פותחת התורה את דין חטאת הנשיא. אשר, לא אם.

"נשיא" היא מילה גנרית למנהיג. ראש מדינה, מלך, שופט, זקן או נסיך – כולם בכלל "נשיא". נשיא הוא במקורות, בדרך כלל, מי שמחזיק במוקד הכוח הפוליטי. בימי המשנה ציין התואר "נשיא" תפקיד של מעין-מושל, שייצג את היהודים בפני השלטון הרומי. בייחוד זכורים הנשיאים צאצאי הלל. חת"ם סופר, רבי משה סופר (ברטיסלבה, 1762-1839), בחן באחת מתשובותיו את השאלה מדוע מִשְׁרֵת הנשיא עברה בירושה מאב לבן, אף ששאר עמדות ההנהגה התורנית מעולם לא היו כאלו. תשובתו מושתתת על אבחנה היסטורית. לדבריו, מתקופת שקיעתה של שושלת מלכי בית חשמונאי ואילך, הנשיא קיבל רבים מתחומי האחריות של מלך. כלפי פנים וכלפי חוץ כאחד, תפקידו היה מדיני ופוליטי לא פחות משהיה דתי. המונח "נשיא" מבטא זאת היטב. נשיא הוא מנהיג שלטוני.

מדוע מחשיבה התורה סוג זה של מנהיגות כמועד במיוחד לשגיאות? המפרשים מציעים שלושה הסברים אפשריים. ר' עובדיה ספורנו (בפירושו לויקרא ד, כא-כב) מצטט את מילות שירת האזינו "וַיִּשְׁמְנוּ יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעֹטוּ" (דברים לב, טו). מי שנמצא בעמדה עדיפה על פני אחרים, בין אם הוא בעל הון ש"שמן" ובין אם הוא בעל שלטון, עלול לאבד את החוש המוסרי שלו.

רבנו בחיי אומר, באותה רוח, ששליטים נוטים להיות יהירים ומתנשאים. בדברים אלה, ובעצם לאורך התנ"ך כולו, חבוי רעיון שינוסח לימים בפי הלורד אקטון במכתם מפורסם: "כוח נוטה להשחית, וכוח מוחלט נוטה להשחית באופן מוחלט".²

הרב אליהו מונק, בהסתמך על ספר הזוהר, הציע הסבר שני. הכוהן הגדול והסנהדרין עמדו במגע מתמיד עם הקודש. הם חיו בעולם של אידיאלים. המלך או הנשיא, לעומת זאת, היה מעורב בענייני חולין: מלחמה ושלום, מנהל ודיפלומטיה. הוא היה קרוב יותר לחטוא מפני שעל שולחנו עמדו עניינים פרגמטיים, לא עניינים דתיים.³

רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק, בעל 'משך חוכמה', מזכיר בפירושו לפסוקי חטאת הנשיא בפרשתנו שמנהיגים פוליטיים עלולים, יותר ממנהיגים אחרים, לנהוג בפופוליזם מזיק. לא הכוהן ולא חבר הסנהדרין תלויים בתמיכה עממית. המלך כן. בלעדית הוא יודח. ויש בכך סכנה. מי שעושה מה שהעם רוצה, לא תמיד יעשה מה שאלוהים רוצה. לדבריו, ההליכה אחר העם היא אשר הובילה את המלך דוד לערוך מפקד אוכלוסין נגד רצון ה' (שמ"ב כד), ואת המלך צדקיהו – להתעלם מעצת ירמיהו ולמרוד בבבל (דה"ב לו). הנה לנו סיבה נוספת מדוע ראש המערכת השלטונית חשוף לפיתוי ולשגגה יותר מראשי מערכות המשפט והדת.

יש סיבות נוספות.⁴ אחת מהן היא שהפוליטיקה היא זירת עימות. היא עוסקת בעניינים – ובראשם כסף וכוח – שבטווח הקצר הם משחקי סכום אפס. ככל שיהיה לי יותר, יהיה לך פחות. כדי לְמַרְב רווחים לעצמי או לקבוצה שלי, אני נכנס לעימות עם אחרים המבקשים למרב את הרווחים שלהם או של קבוצתם. הפוליטיקה בחברה חופשית היא תמיד עימותית. רק

בחברות טוטליטריות או רודניות, שהמחלוקות מושקות בהן, אין עימותים; והיהדות כולה היא מחאה מתמדת נגד רודנות. בחברה חופשית, כל נתיב שפוליטיקאי יחליט ללכת בו ינעם לחלק אחד בחברה, וירגיז חלק אחר. אין מנוס מכך.

הסמכות הפוליטית דורשת מבעליה כושר שיפוט והכרעות קשות. המנהיג נדרש לשקול טענות מתחרות, וחזקה עליו שלפעמים יטעה. מקרה כזה, בעל השלכות הרות גורל על תולדות עם ישראל, אירע אחרי מות המלך שלמה. העם בא אל בנו ויורשו, רחבעם, והתלונן על הנטל הבלתי נסבל שלמה השית עליו, בעיקר בתקופת בניית המקדש. הם ביקשו מהמלך החדש להקל עליהם. רחבעם שאל בעצתם של יועצי אביו הזקנים. הללו הציעו לו להיענות לבקשת העם: "אם היום תִּהְיֶה עֹבֵד לָעָם הַזֶּה וְעִבְדָתָם וְעִנִיתָם וְדִבַּרְתָּ אֲלֵיהֶם דְּבָרִים טוֹבִים – וְהָיוּ לְךָ עֲבָדִים כָּל הַיָּמִים", אמרו. אלא שרחבעם העדיף לשעות לעצת יועציו שלו, הצעירים הפזיזים בני גילו: להראות לעם שהוא מנהיג חזק שאינו נבהל מתלונות (מל"א יב, א-טו).

העצה הרתה אסון. הממלכה התפצלה לשתיים. עשרת שבטי הצפון נהו אחר ירבעם, מנהיג המורדים ברחבעם, ורק שבטי הדרום, המכונים בהכללה "יהודה" על שם הדומיננטי שבהם, נותרו נאמנים למלך. מעתה, גלות ישראל מארצו הייתה שאלה של זמן. עם קטן המוקף אימפריות גדולות וחזקות אינו יכול לשרוד לאורך דורות בלי אחדות, מורל גבוה ותחושת ייעוד חזקה. שני הקרעים, ממלכת ישראל וממלכת יהודה, היו לבסוף טרף למעצמות האזוריות.

מנהיגים מדיניים, להבדיל משופטים ומכוהנים, אינם חסינים לשגיאות משום ששום ספר הדרכה לא יספק להם לעולם מתכון

בדוק לתגובה לכל מצב. כוהנים ושופטים פועלים על פי חוקים. למנהיגות מדינית אין חוקים, כי כל מצב הוא ייחודי. כפי שכתב ישעיה ברלין במסתו "כושר שיפוט פוליטי"⁵, בתחום הפעולה הפוליטית יש רק חוקים מעטים, כי שם קובע הכישרון לקרוא את המצב. מדינאים מצליחים, הוא אומר, "תופסים את הצירוף המיוחד של תכונות שמהוות את המצב המסוים הזה – זה ולא אחר". ברלין משווה זאת לכישרון שחוננו בו סופרים דגולים כטולסטוי ופרוסט.⁶ הלבשת חוקים קשיחים על הנוף הפוליטי המשתנה בלי הרף משמעותה הרס החברה. הקומוניזם היה ניסיון מסוג זה, והתוצאות ידועות. בחברות חופשיות אנשים משתנים, תרבויות משתנות, והעולם שמחוץ לגבולות המדינה גם הוא אינו קופא על שמריו. מדינאי ערני ייווכח על נקלה שמה שעבד לפני עשור או לפני מאה אינו עובד היום. בפוליטיקה קל לטעות וקשה לקלוע.

ויש עוד סיבה אחת מדוע מנהיגות פוליטית היא כה מאתגרת. רומז לה התנא ר' נחמיה, בהתייחסו לפסוק בְּנִי, אִם עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ תִּקְעֶתָ לְזֶרַע כְּפִידָה (משלי ו, א):

כל הימים שאדם חבר, לא איכפת לו בצבור ואינו נענש עליו. נתמנה אדם בראש ונטל טלית, לא יאמר 'לטובתי אני נזקק, לא איכפת לי בצבור'. אלא כל טורח הצבור עליו. אם ראה אדם מעביר פִּיִּיא על חברו או עובר עבירה ולא ממחה בידו, הוא נענש עליו, ורוח הקדש צווחת: "בְּנִי, אִם עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ", אתה ערב עליו; "תִּקְעֶתָ לְזֶרַע כְּפִידָה" – אמר לו הקדוש ברוך הוא: אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שהוא מכניס עצמו לזירה – או ניצוץ או נוצץ.⁷

אדם פרטי אחראי רק לחטאיו שלו. ואילו מנהיג מוחזק אחראי לחטאי כל הציבור שבהנהגתו, או לפחות אלו שהיה בידו למנוע.⁸ עם הכוח באה אחריות, והיא גְּדִלָה ככל שהכוח גדל.

למנהיגות אין חוקים אוניברסליים ולא ספר הדרכה פותר-כול. כל מצב שונה מחברו, וכל תקופה מעמידה אתגרים משלה. ראש מדינה שטובת עמו לנגד עיניו עשוי לפעמים לקבל החלטות שאדם בעל מצפון לא היה מעלה על דעתו לקבלן בחייו הפרטיים. הוא עשוי להחליט לצאת למלחמה, בידיעה שייפלו בה חללים. הוא עשוי להחליט להעלות מיסים, בידיעה שיהיו שיתרושו בשל כך. רק לאחר מעשה ידע המנהיג אם ההחלטה הייתה מוצדקת – ולא פעם גורלה מוכרע לשבט ולחסד בידי גורמים שאינם בשליטתו.

הגישה היהודית למנהיגות היא אם כן צירוף נדיר של ריאליזם ואידיאליזם: ריאליזם בדמות הידיעה שמנהיגים דינם לעשות טעויות, ואידיאליזם משום שהפוליטיקה כפופה בה תמיד למוסר, הכוח כפוף לאחריות, והפרגמטיזם – לדרישות המצפון. שגגות של מנהיגים אינן העיקר בעיניה, משום שהן בלתי נמנעות; העיקר הוא שהמנהיגים חשופים תמיד לביקורת נבואית, ושעליהם ללמוד תורה דרך קבע כדי להזכיר לעצמם את הרף הגבוה הנדרש מהם ואת מטרות העל של אומתם. מנקודת מבטה של התורה, הדרישה החשובה ביותר ממנהיג היא שיהיה ישר דיו להודות בשגיאותיו. וזהו בדיוק תפקידו של קורבן החטאת.

רבן יוחנן בן זכאי ניסח זאת במשחק מילים מבריק על המילה "אשר" בפסוק "אֲשֶׁר נָשִׂיא יִחָטָא". כאמור, המילה "אשר" מעידה כאן על הסכירות הגבוהה, עד כדי ודאות, שנשיא יחטא.

אך רבן יוחנן מוסיף ודורש: "אשרי הדור שהנשיא שלו מביא קורבן על שגגתו".⁹

ממנהיג נדרשים שני סוגים של אומץ: העוז ליטול סיכון, והענווה להודות שהסיכון לא השתלם.

שאלות לשולחן השבת:

- מדוע לדעתכם אנשים נדהמים כאשר מנהיג שוגה בשיפוט?
- מה אתם מצפים שמנהיג יעשה אחרי שטעה?
- מה מצריך יותר אומץ – נטילת סיכון, או הודאה בכישלון?

- 1 שו"ת חת"ם סופר, אורח חיים יב.
- 2 לורד אקטון טבע מטבע לשון זה במכתב משנת 1887. ראו Martin H. Manser and Rosalind Fergusson, *The Facts on File Dictionary of Proverbs*, New York, Facts on File, 2002, 225.
- 3 Elie Munk, *The Call of the Torah, Vayikra*, New York, Mesorah, 1992, 33.
- 4 כמובן, אין זה מובנו הפשוט של הכתוב. החטאים שהמנהיגים מקריבים בגינם חטאת הם חטאים דתיים, לא שגיאות בשיקול דעת מדיני.
- 5 בתוך ספרו תחושת המציאות: עיונים ברעיונות ובתולדותיהם, מאנגלית: עתליה זילבר, תל-אביב: עם עובד, תשנ"ח, עמ' 64-78. הציטוט בעמ' 67.
- 6 שם, עמ' 68. יש בכך משום מענה לטענתו של הפילוסוף המדיני מייקל וולצר בספרו 'בצל האל' (*In God's Shadow*), העוסק בפוליטיקה מקראית. הטענה לכשעצמה צודקת בהחלט: בעוד ספרות יוון הקדומה רוויה תיאוריה פוליטית, במקרא כמעט אין כזו. אולם לדעתי (ובטוחני שישעיה ברלין היה גורס כך אף הוא) יש לכך סיבה. בפוליטיקה ישנם רק מעט חוקים כלליים, הישימים תמיד, ועל כן התנ"ך מעדיף לבטא את משנתו המדינית בעזרת סיפורים.
- 7 שמות רבה פרשה כז, ט.
- 8 "כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה, נתפס על אנשי ביתו. באנשי עירו – נתפס על אנשי עירו. בכל העולם כולו – נתפס על כל העולם כולו". תלמוד בבלי, שבת נד ע"ב.
- 9 תוספתא בבא קמא ז, ה.